

Sovyet Rusya Rejiminin Türkistan Halklarına Yönelik Asimile Politikası

The Politics Of The Soviet Russian Regime For The People Of Turkestan

Aysel ERDOĞAN*

Öz: XIX. ve XX. Yüzyıl Türkistan halklarının bağımsızlıklarını kaybetme tehlikesi içinde kalıp özgürlük ve milli kimliklerini koruma mücadelesi verdikleri bir dönem olmuştur. Rus işgalinin planlandığı ve uygulamaya koyulduğu süreçte kendi içlerinde birlik oluşturamayan Türkistan halkları, işgalin ardından Çarlık rejiminin himayesinde baskıcı bir politikanın altında ezilmeye mahkûm bırakılmışlardır. Türkistan topraklarını işgal ile yetinmeyen Rus toplulukları aynı zamanda buradaki halkları asimile etmek adına dil, din ve kültür noktasında baskıcı bir siyaset uygulamaya koymuşlardır. Halkın durumdan rahatsızlığının bilincinde olan Sovyet yönetimi Çarlık rejiminin baskıcı politikasını kendi lehine kullanarak idarede kontrolü sağlamıştır. Bu süreçte halka verilen sözler iktidarı ele geçirdikten sonra unutulmuş ve Çarlık döneminden daha ağır bir süreç yaşatılmıştır. Özellikle Türkistan toplumunun manevi gücünü aldığı İslam dinini ortadan kaldırmak noktasında halk üzerinde büyük bir baskı oluşturulmuştur. Çalışmamızda Sovyet Rusya yönetiminin Türkistan halkının dini duygularını yok etmek adına uygulamış olduğu asimilasyon politikası ve halkın bu duruma karşı olan tavrı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkistan, İslam, Çarlık Rusya, Sovyet Rusya.

Abstract: XIX. and XX. Century Turkestan people have been in a danger of losing their independence and struggling to protect their freedom and national identity. The Turkestan peoples, unable to form a unity within themselves during the planning and implementation of the Russian occupation, were condemned to oppression under a repressive policy under the tsarist regime following the invasion. At the same time, the Russian communities, which are not content with invading the lands of Turkistan, have put a repressive policy on language, religion and culture in order to assimilate the peoples there. The Soviet government, aware of the state's inconvenience, has provided control over the administration of this repressive policy of the Tsarist regime in its favor. In this process, the promises given to the public were forgotten after the power was taken and a heavier process than the tsarist period was experienced. There has been great pressure on the people to remove the Islamic religion, especially the Turkestan society's spiritual power. In our work, the assimilation policy that the Soviet administration imposed in order to destroy the religious feelings of the people of Turkestan and the attitude of the people to this situation were discussed.

Key Words: Turkestan, Islam, Tsarist Russia, Soviet Russia.

Geliş Tarihi: 22.09.2018

Kabul Tarihi: 26. 12.2018

* Dr. Öğr. Ü. Korkut Ata Üniv. Tarih Bölümü, aysel88aysel@hotmail.com

1.GİRİŞ

Tarih boyunca kültürel zenginliği ve coğrafyası ile dikkat çeken Türkistan coğrafyası, Türklerin yerleşik hayata geçmesinin ardından kısa sürede Türk boyları tarafından birer kültür ve medeniyet merkezi haline getirilmiştir. Bu özellikleri, bölgenin zenginliğini fark eden ve bu dönemde Türkistan halklarına göre medeniyet bakımından oldukça geri durumda bulunan Rusların dikkatini çekmiştir.

Rusların Müslümanlar ile olan ilk münasebeti X. Yüzyılda İdil Bulgarlarının İslamiyet'i kabul etmesi ile başlamıştır. 1552 yılında Kazan'ı ele geçiren Rus devleti tarihinde ilk kez Müslüman tebaaya sahip olmuştur. Sonrasında Astarhan (1556), Sibir (1598), Kāsım (1681), Kırım (1783) hanlıklarının ortadan kaldırılması, 1810'lu yıllarda Kafkasya'nın ve 1847-1881 yılları arasında Türkistan'ın işgali Rusya'daki Müslümanların sayısını arttırmıştır (Türkoğlu, 2008:265). Rus işgallerinin gerçekleştiği dönemde Türkistan'daki demografik yapıya bakıldığında halkın büyük çoğunluğunun Türk kökenli olduğu küçük bir kısmının Taciklerden geri kalanının ise Arap, Yahudi, Karakalpak, Hintli, Afgan, Fars, Çingene gibi azınlıklardan meydana geldiği görülmektedir (Erdoğan, 2013: 31-44). Müslümanların büyük çoğunluğu ise Sünni ve Hanefi mezhebinden oluşmaktaydı. Göçebe ve yerleşik yaşam olmak üzere iki farklı yaşantının bulunduğu Türkistan'da göçebelerde örfi hukuk yerleşiklerde ise dini hukuk üstün gelmekteydi. Her iki kesimin de dünyadaki gelişmelerden uzak kalması XIX. Yüzyıla kadar bölgenin sömürgeci güçlerin elinde kalmasında etkili olmuştur. Bu durum Çarlık Rusya'nın hâkimiyetinden sonra değişmeye başlamıştır (Somuncuoğlu, 2014: 227; Doğan, 2017: 122).

Rusya, Kazan'ın işgalinden itibaren Müslümanlara yönelik uyguladığı politikasının esasına Türk kültürünü yok ederek bölgede Rus üstünlüğünü sağlama düşüncesini yerleştirmiştir. XIX. Yüzyıl Rusların bu emellerini gerçekleştirmeleri için önemli fırsatların oluştuğu bir dönem olmuştur. Bölgeye göndermiş olduğu temsilciler aracılığı ile bölge hakkında detaylı incelemelerde bulunan Rusya, stratejik açıdan oldukça önemli bir noktada yer alan bu bölgeyi kontrolüne almak istemiştir. Bu aşamada Türkistan halklarının tepkisine yol açmamak adına halkın kültür ve değerlerine dokunulmayacağı konusunda garantiler vererek planlarını uygulamaya koyan Rusya, hanlıklar arasındaki anlaşmazlıklardan faydalanarak, bazı bölgelerde askeri güce dahi gerek duymaksızın işgallerde bulunmuştur. Rus işgali 1860- 1884 yılları arasındaki seferlerle tamamlanmıştır. Buldukları her fırsatta Türkistan'daki köklü medeniyeti görmezden gelmeye ve yok saymaya çalışan Ruslar işgal süresince bahane olarak

....
yarı vahşi halklara medeniyeti götürme propagandası uygulamışlar ve batılı devletlerin tepkisinden bu şekilde kaçınmaya çalışmışlardır.

XIX. Yüzyıl, sömürgeciliğin hızla yayılması sonucunda Doğu halkları ve devletlerinin emperyalist güçlere karşı mücadele yolu aradıkları bir dönem olmuştur. Bu mücadele, bu devletlerin askeri, ekonomik ve eğitim bakımından sahip oldukları güç ve tekniği öğrenmeyi zorunlu kılmıştır. Ancak bu dönemde Türkistan'da Müslüman ve Türk toplumunun eğitim ve kültür merkezleri olan kurumların asıl işlevlerinden uzaklaşması, Türk ve İslam kültür ve medeniyetine karşı gelişen dış tehditler gibi sebepler Türkistan'ın bu gelişmeyi göstermesini zorlaştırmıştır (Yalçınkaya, 2006: 249-250). Bu durum Rusya'nın Türkistan halkları üzerinde daha kolay kontrolü sağlayabileceğini düşündüren etkenlerden biri olmuştur. Yukarıda da ifade edildiği üzere Ruslar işgal süresince de bu durumu bahane olarak ileri sürmüşlerdir.

İngiltere ve Rusya arasında bölgenin hâkimiyeti konusunda yoğun bir rekabetin yaşandığı ve siyasi tarihe “Büyük Oyun” olarak geçen bu süreçte Rusya'nın Türkistan bölgesini doğrudan sınırlarına katma imkânını bulması, başta İngiltere ve Fransa olmak üzere sömürgeci devletlere karşı üstün gelebilme ve bölgede hiçbir geçmiş ve dayanağı olmayan devletler inşa edebilme imkânı sağlamıştır. Bir taraftan kalabalık halk kitlelerini kendi topraklarından alıp ülke sınırları içinde başka bir bölgeye sürgün eden Rusya diğer taraftan bir bölgede üretimi yapılan herhangi bir ürünün işlenmesi için gereken fabrikaları başka bir bölgede kurarak birbirine ve daha önemlisi Moskova'ya bağımlı kılabilmiştir (Kafkasyalı, 2012: 38). Rusya'nın Asya'daki genişleme politikası bu dönemde Avrupa'daki diplomatik ve askeri başarısızlıkların bir telafisi olarak görülmüştür. Bu durum Rusya Bakanı Sergei Witte tarafından “ Rusya'nın hem coğrafi hem de tarihsel açıdan Müslüman Doğu devletlerine karşı beklenen avdan Arslan payını alma hakkına sahip olduğu” şeklinde ifade edilmiştir (Heinzig, 1983: 423).

XIX. yüzyılın sonlarında çok uluslu bir devlet haline gelen Rus İmparatorluğu, nüfusu uyuğundan daha çok dini grubuna göre sınıflandırılmıştır. Rus Ortodoks-Hristiyan inancına mensup olanlar Rus olarak kabul edilirken diğer dinlere mensup olanlar yabancı olarak görülmüştür (Yalçın: 342). Çarlık döneminde halkın %55.7'sinin Rus olmayan milletlerden meydana geldiği görülmektedir (Heinzig, 1983: 422). Türkistan'daki eğitim ve din üzerinde duran Ruslar bu iki alanda kontrolü sağlamak adına çeşitli politikalar uygulamışlardır. Bu kapsamda gelenek ve din dışı bir hayat teşvik edilmiş, Çarlık döneminde toprakları

işgale uğrayan Müslüman halkların gelenek ve inançlarını yaşamaları engellenmiş, Türk aydınları ve gelişmeye karşı yozlaşmış din adamları kullanılmaya çalışılmıştır (Yılmaz, 2014: 341- 342). Çarlık döneminde Türkistan halklarının gelenek ve inançlarını yaşamaları engellenmiş ve yaşamak için bir dine ihtiyaçları olmadığı düşüncesi yerleştirilmeye çalışılmıştır (Musahan, 2015: 228. Bu konuda yapılan araştırma ve çalışmalar, XIX. Yüzyılın başlarında (1917 öncesinde) Rus yetkililerin Vassal Buhara Emirliği ve Hive Hanlığında yayılmakta olan İslami Sosyalizm düşüncesinden rahatsız olmadıklarını göstermiştir. Ancak bu dönemde Osmanlı İmparatorluğunda yükselen Panislamizm düşüncesi bir tehdit olarak ortaya çıkmıştır. Rusya bu dönemde uyguladığı politika ile Avrupa kültürünün Türkistan halklarının yaşamında öncelikli bir konum elde etmesi için çalışmıştır (Shigabdinov, 2007: 189-190).

2. ÇARLIK RUSYA DÖNEMİ

Çarlık döneminde Müslümanlar üzerindeki hâkimiyeti kalıcı hale getirmek için çeşitli politikalar uygulanmıştır. Başlangıçta İslamiyet, Rusya'nın bölgedeki kontrolü sağlamasına engel olarak görülmemiş ve Müslümanlara karşı herhangi bir kısıtlama içerisine girilmemiştir. Rusya'nın yeni işgal ettiği ve nüfuzunun tam olarak yerleşmediği, ayrıca İslam dininin etkilerinin güçlü olduğu bu bölgede Rus hâkimiyetinin sağlanması için gerekli ortam oluşturuluncaya kadar beklemek isteyen Rus yetkililer bu süreçte Müslümanlara karşı belirli alanlarda görmezlikten gelme politikası uygulanması gerektiğini düşünmüşlerdir. Bu politika doğrultusunda İslami kurum ve kuralların varlığına bir engel oluşturulmamış, cami, mektep ve medreselerin açık kalmasına izin verilmiştir (Somuncuoğlu: 229- 231).

İslam'ın Müslüman halk üzerindeki etkisinden yararlanarak rejim güçlendirilmeye çalışılmış, bu doğrultuda Müslümanlarca şeriatın uygulanmasının yanısıra cami inşasına ve medreselerde dini eğitim verilmesine de izin verilmiştir. İslami kurumlar aracılığı ile Kazakların daha sadık bir tebaa haline getirilebileceği düşünülerek Kazakların bir kısmı 1788 yılında kurulan Orenburg dini idaresine bağlanmış, bölgeye gönderilen Kazan Tatar din adamları ve tüccarlar vasıtasıyla Rus hâkimiyeti güçlendirilmeye çalışılmıştır. Ancak bu durum istenilen etkiyi yaratmamış, XIX. ve XX. yüzyıllarda Türkistan'da görev yapan Rus yetkililerinin bazıları göndermiş oldukları raporlarda bölgedeki Kazan Tatarları ve Kazakların kaynaşmasının Rusya'nın menfaatine olmadığını bildirmişlerdir. İslam'ı bölgede güçlendirmeye çalışan Kazan Tatarlarının bu tutumu Kazaklarla Ruslar arasında İslam engelini oluşmasına yol açarken Kazakların Cedid hareketinin Türkistan'daki temsilcileri haline

gelmeleri onlardan duyulan rahatsızlığı arttırmıştır. Cedit hareketi ile Kazan Tatarları Kazak bozkırlarının yanı sıra Türkistan'ın yerleşik ahalisi üzerinde de etkili olmaya başlamışlardır (Somuncuoğlu: 229-231). Rus göçmenlerin, Tatarların topraklarından, Fergana Vadisi'ne kadar uzanan geniş bir alana yerleştirilmesiyle Müslümanlara Ortodoks Hıristiyanlığın benimsetilmesi için çalışılmıştır. Ancak Hıristiyanlaştırma politikalarına daha çok maruz kalan Tatarların Hıristiyanlığa geçenlerinin az oluşu ve uygulamanın istenilen sonucu vermemesi üzerine Nikolay İvanoviç İlminskiy öncülüğünde Müslüman toplulukların etnik farklılıklarını ön plana çıkarmak suretiyle böl-parçala-yönet siyasetini destekleyen yeni bir eğitim programı planlanmıştır. Çarlık rejimi zamanla din politikasında da değişiklik yapmıştır (Yaman: 478).

Türkistan'da kalıcı kontrolü sağlamak isteyen Çarlık Rusya, işgal etmiş olduğu topraklardaki halklara karşı açık bir şekilde gasp ve yağma politikası gerçekleştirmiş, Müslümanların yaşadığı toprakları sömürgeleştirme ve asimilasyonist politikaları uygulamıştır. İşgal edilen topraklardaki halklar arasında milli düşmanlıkları arttırmak isteyen Rusya bu doğrultuda Rus Kazaklarını ve Rus Kazak köylülerini bu halklara karşı kıskırttırmış, Ortodoksluğun yayılması için çalışmıştır (Doğan, 2011: 120- 121). Bu politikalar karşısında Müslüman entellektüellerin farklı çözüm arayışlarına girdikleri görülmüştür. Bu arayışların bir sonucu olarak Ceditçiler ve Kadimciler şeklinde iki farklı akımın ortaya çıkmıştır. Ceditçiler, İslam'da bir yenilenmenin gerekli olduğunu savunurken Kadimciler, muhafazakar, gelenekçi bir anlayışın gerekli olduğunu savunmuşlardır. Zaman zaman Çarlık karşıtı ayaklanmalar olmakla birlikte güçlü Rus siyasi-askeri gücü karşısında Orta Asya'daki Müslümanlar pek varlık gösterememiş, gerek iç savaş gerekse Sovyet devrimi karşısında bir birlik oluşturamamışlardır (Yaman: 479). Halktan alınan ağır vergiler ve uygulanan baskıcı siyaset ile bu dönemde Türkistan halkı maddi anlamda da büyük sıkıntı yaşamış, çiftçinin ekonomisi oldukça bozulmuştur (Ziyayev, 2007: 358; Mandel, 1942: 391). Diğer yandan Çarlık rejimi tarafından uygulanan görmezden gelme politikası Cedit hareketinin yaygınlaşmasına zemin hazırlamış, bölgedeki Çarlık idaresinin zayıflamasında ve çöküşünde etkili olmuştur.

Türkistan'daki Müslüman halklar için sömürgecilik döneminin sonuna kadar ulusal sınırlar diye bir kavram bulunmamış olup Çarlık Rusya döneminde sınırların güneye doğru uzaması ile birlikte aynı etnik kökenden gelen toplulukları birbirinden ayıran sınırlar ortaya çıkmıştır. Bu sınırlar Kırgız, Türkmen, Tacik ve Özbek gibi toplulukların İslamiyet'i yaşamalarını engellememiş, aksine dinsel bağlılıkları milliyet

olgusu ile birlikte daha da güçlenmiştir (Braker, 1984: 5). Türkistan'daki Rus idaresi çeşitli değişikliklere yol açmış olmakla birlikte Çarlık yönetimi idaresinde toplumun İslami yapısına etkileri sınırlı olmuştur. Çarlık Rusya, öncelikli olarak bölgenin ekonomik ve politik kontrolünü sağlamak üzerinde yoğunlaşmış bu sebeple İslam'a karşı kayıtsız kalmıştır. Bu sebeple Bolşevik devrimi öncesinde dini anlamda çok fazla değişiklik olmamıştır(Dickens, 1990: 11).

3. SOVYET RUSYA DÖNEMİ

Çarlık idaresinin yıkılmasının ardından Bolşevik ihtilali gerçekleşmiş ve Lenin dönemi başlamıştır. Lenin iç savaştan başarı ile çıkıp rejimini sağlamlaştırana kadar geçen süreçte Müslümanlara karşı temkinli davranmış ve bu siyasetini 1920'li yıllara kadar sürdürmüştür (Mikayılbeyli: 43). Rusya'daki devrimin ikinci aşamasında neredeyse hiç savaştan iktidarı ele geçiren Bolşevikler kayıtsız şartsız barışı savunmuşlar ve ilk olarak iç barışın sağlanması için çalışmışlardır (Sander, 1989: 391). Esasında Çarlık döneminde olduğu gibi Sovyet döneminde de Müslümanlara karşı izlenen politikalarda dönemin şartları doğrultusunda önemli değişiklikler yapılmıştır. Nüfusun büyük bir kısmının Müslüman oluşu Sovyet Rusya'nın tutumunda belirleyici bir etken olmuştur.

Rusya'nın Asya bölgelerinin sömürgeci niteliğini çok erken bir aşamada fark eden Lenin bu durumu 1899 yılında "Avrupalı Rusya, Kafkasya, Orta Asya ve Sibiryanın Güney ve Güneydoğusu, Rus kapitalizmine koloniler biçiminde hizmet eder" ifadeleri ile belirtmiştir. Toplam Rus arazisinin %76'sını koloniler şeklinde sınıflandıran Lenin, Çarlık politikasının sömürücü niteliğini "tüm dünyanın onlarca yıldır Çarlığın yüz milyonu aşkın yabancı topluluğa boyun eğdirdiğini, Rusya'nın yıllardır Çin, İran, Ermenistan ve Galiçya'ya karşı sıkı bir politika izlediğini biliyor" ifadeleri ile ağır bir şekilde eleştirmiştir. Lenin, Ekim devriminden kısa bir süre öncesinde Rus sömürge mülklerine karşı nasıl bir Bolşevik politikası uygulanacağı konusunda oldukça umut verici vaatlerde bulunmuştur (Heinzig: 426).

1917 Ekim devrimi ile Rus çarlığını deviren ve aynı topraklar üzerinde iktidara gelen Bolşevikler 1991 yılına kadar geçen süreçte bölgede kontrolü sürdürmüşlerdir. Bu dönemde ele geçirilen bölgelerdeki Müslüman halklar üzerinde kalıcı bir kontrol sağlama düşüncesi ile çeşitli politikalar uygulanmıştır (Mikayılbeyli, 2016: 41-42; Yaman: 478). Bolşeviklerin en etkili silahı milletlerin eşitliğini sağlama politikası olmuştur. Nitekim Lenin ve Stalin Kasım 1917 ve Ocak 1918 yıllarında

....
yayınladıkları deklarasyonlarda Rus olmayan milletlere Rusya'nın himayesinde muhtar idareler kurma hakkını tanıdıklarını bildirmişlerdir. Bu deklarasyonlarda Rusya halklarının eşitliği ve egemenliği, Rusya halklarının bağımsız devletleri bölme ve kurma hakkı dâhil olmak üzere, kendi kaderini tayin etme hakkı, Tüm ulusal ve ulusal-dini ayrıcalıkların ve kısıtlamaların kaldırılması, Rusya'nın topraklarında yaşayan ulusal azınlıklar ve etnografik gruplar için kalkınma özgürlüğü gibi düşünceler vurgulanmıştır. Lenin'in Doğu halklarına seslenerek " Ey Rusya Müslümanları, Ey Volga (İdil) ve Kırım Tatarları, Ey Sibirya ve Türkistan Kırgızları- Kazakları, Ey Kafkasya Tatar Türkleri (Azerileri) ve Ey Kafkasya Çeçenzeleri (Çeçen ve Çerkezleri)! Bu saniyeden itibaren sizin dünyalarınız, ulusal ve kültürel kurumlarınız her türlü karışma ve saldırıdan uzaktır. Ulusal yaşamınızı özgürce düzenleyiniz. Size bu hakkı veriyoruz" şeklinde vaadlerde bulunduğu ifade edilmektedir (Devlet, 2011: 80-81). Bolşeviklerin bu tür vaadlerinin Türk- Rus ilişkileri noktasındaki etkisinin Mustafa Kemal'in 23 Haziran 1919 tarihli mektubunda yer alan "Bolşevikliğin şimdiye kadarki gelişmesini, Kazan, Orenburg ve Kırım Müslümanlarındaki tatbikini tetkik ederek, bu doktrinin din ve an'anelere dokunmaması sebebiyle, memlekete zararı olmadığı neticesine vardık" ifadelerinden de anlaşıldığı belirtilmektedir (Jaeschke – Westfalen: 160).

Tek amaçlarının halkı mutlu etmek olduğu ve özgürlüklerin korunacağı yönünde deklarasyon yayınlayan Rusya bu sözlerini tutmamış, yeni rejimin ilk birkaç ayında Türkistan'ın Müslüman nüfusu arasında politik bir hareketin oluşmasına sebep oluştur (Khalid, 1996: 277-280). Çarlık rejimi altında ezilen halkların ihtilal döneminde desteğini sağlamak adına gerçekleştirilen bu deklarasyonların tamamıyla siyasi bir hareket olduğu anlaşılmıştır (Gündüz,2005: 396). Nitekim Bolşevik döneminin başlarında Çarlık döneminde küstürülen halkı yeni rejime kazandırmak amacıyla Müslüman halka karşı daha yumuşak bir politika takip edilmişse de sonrasında rejimin politikası gereği durum değişmiştir. Bu rejimin şekillenmesinde Kafkasya'da herhangi bir ulusun ve dinlerin en karmaşık karışımlarına sahip olan bir bölgeden gelen, baskılanmış bir ulusun üyesi olan Stalin'in etkisi önemlidir. Stalin'in, rejimin sosyal ve iktisadî temellerini atmaya başladığı ikinci dönemde İslami kurum ve kuruluşlara karşı sistematik bir saldırı başlatılmıştır (Hayit: 248; Mandel: 396).

1917 Rus ihtilali, Türk-Tatarların ve Rus İmparatorluğu'nun diğer Rus olmayan halklarının milliyetçi ve ayrılıkçı eğilimlerinin artmasına sebep olmuştur (Hostler, 1958: 261). Türkistan halklarının medenileşmeleri için bir dine ihtiyaçları olmadığı düşüncesini yerleştirmeye çalışan ve

milliyetçiliğe karşı olan Bolşevikler, ilk olarak Sovyet Müslümanlarının yaşadıkları bölgeleri parçalara ayırmışlar ve bu bölgelerdeki milliyetçiliği yok etmeye çalışmışlardır (Yıldız, 2015: 228).

Rusya'nın Türkistan'da uyguladığı sömürge ve iskân siyasetinin yanısıra dil, din, kültür ve milli tarihi yok etmek adına uygulamış olduğu Ruslaştırma siyaseti, Türkistan Türkleri için önemli bir tehdit oluşturmuştur (Hayit, 1987: 174). Türkistan halklarının benimsemiş olduğu Türklük ve Müslümanlık gibi değerler, din karşıtı bilimsel ateizmi destekleyen Sovyet komünist ideolojisinin yaratmayı öngördüğü "Sovyet insanı" modeline engel olarak görülmüştür. Zaman içerisinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerinden (SSC) oluşan Komünist Sovyet rejiminin kuruluş aşamasında destek veren Müslüman aydınların düşünceleri ve hedefleri ile Stalin gibi parti önderleri arasında oluşan düşünce farklılıkları, daha önce düşüncelerini gizleyen rejimin önderlerinin gerçek niyetlerini ortaya koymasında etkili olmuştur. Bolşeviklerin söyledikleri ile faaliyetleri arasındaki farklılıkları fark eden Sosyalizm yanlısı yazar, aydın, bilim adamları tarafından İdil- Ural, Kırım, Azerbaycan, Bozkır Genel Valiliği ve Türkistan Genel Valiliğinde Bolşeviklerden bağımsız ulusal hareketler başlatılmıştır. Ancak bu siyasi hareketlerin birbirinde kopuk ve habersiz olması ve kendi içlerinde birlik oluşturamayışı başarılı olmasını engellemiştir (Devlet: 191- 192).

Rus hâkimiyeti altındaki Müslümanlar için başlangıçta yeni ümitler vaat eden 1917 Ekim Devrimi, Müslüman Türk liderler ve fikir adamlarının Sovyet yönetimi içinde Müslümanların kimliklerini daha iyi ifade edebileceklerini düşünmesini sağlamıştır. Ancak Komünist yönetimin Çarlık ordularını tamamen etkisiz hale getirmesinden sonra Müslümanlara ihtiyacı kalmamış ve tutumu değişmiştir. Bolşeviklere Ekim devrimi sırasında dâhil olan Mirseyid Sultan Galiyev'in "Ezilmişlerin Ezilenlerden İntikamı" adını verdiği tezini 1913'te Kazan Bölgesi kongresinde Müslümanların durumunu "Müslüman toplumun hemen tüm sınıfları bir zamanlar sömürgeciler tarafından fark gözetilmeden ezildiği için, sömürgeleştirilmiş tüm Müslüman halkları proleter topluluklardır. Hepsi proleter olarak anılmaya mahkûmdur" sözleri ile ifade ettiği belirtilmiştir. Sonraki süreçte Sultan Galiyev'in arkadaşları Rusya'da gerçek proleter sayılabilecek tek halkın Müslüman halklar olduklarını savunmuşlardır. Nitekim Sultan Galiyev sonraki dönemde Bolşevikler ile fikir ayrılığına düşüp direnişe geçtiğinde "Ezilmişler Ortak Cephesi" fikrini ortaya atarak burjuva ve feodallerin dışında Müslüman toplumun tüm sınıflarını da içine alacak bir birliklik oluşturmaya çalışmıştır. Her türlü dinsel tutuculuğa karşı olan Galiyev,

İslami laikleştirmek ancak bunu yaparken de Müslümanların kültürleri ve özel yaşamının zarar görmemesini istemiştir (Gökçe, 2007: 21; Benningsen- Quelquejay, 1981: 83-84; Erdem, 2011: 86; Gökğöz, 2004: 68). Galiyev ve etrafındakilerin düşünceleri Sovyet rejimi tarafından İslam'ın bir tehdit unsuru olarak görülmesinde etkili olmuştur. Nitekim 1921'de gerçekleştirilen Komünist Partiler 10. Kongresi'nde Müslüman Komünist aydınların düşünceleri eleştirilerek, Sultan Galiyev, Turar Rızkulov, Feyzullah Hocaev gibi aydınlar çok katı yöntemlerle tasfiye edilmişlerdir (Devlet: 191- 192; Kelley, 1924: 615).

Sovyet rejimi tarafından özellikle de İslamiyet, rejime karşı tehdit olarak algılanmıştır. Çarlık Rusyası'nın Müslümanlar üzerindeki baskılarını kaldırmak vaadiyle Müslümanları yanına çeken Bolşevikler daha önce de belirtildiği üzere bu vaatlerine ancak devrime kadar sadık kalabilmişlerdir. Asıl Sovyet politikası ise 1917 devriminden sonra oluşturulmaya başlanmıştır. 1917 Ekim Devrimi'nin hemen ardından 3 Aralık 1917'de imzalanan "Rusya ve Doğu'daki Müslüman Emekçilerine Çağrı" bildirisini, Müslümanları oyalama amacıyla çıkarılmış olup uygulamaya koyulmamıştır. Yeni Sovyet Yönetimi'nin Çarlık rejiminin aksine bu bölgede yaşayan Müslümanların ulusal ve dinsel kimliklerini tanıdıklarına dair olan bu bildiri ile inançlar, adetler ve ulusal her türlü kurum ve kuruluşlar özgür olarak değerlendirilmiş ve devam edeceği hususunda güvence verilmiştir. Fakat Sovyet politikasının bu döneme kadarki tavrında devrim esnasında oluşan karmaşık düzenden güçlü bir devlet olarak çıkmak yer almıştır. Verilen tavizlerin Sovyet hâkimiyetini güçlendirmek amacıyla uygulanan bir taktikten ibaret olduğu görülmüştür. Nitekim Sovyet yönetimi kontrolü ele aldıktan sonra Çarlık döneminden kalma "böl ve yönet" politikasını sürdürmüştür (Tabak, 2011: 360; Shigabdinov, 2007:181). Bölge yönetsel anlamda çeşitli cumhuriyetlere ve özerk bölgelere ayrılmış, Müslümanlar etnik olarak bölünerek farklı etnik kimlikler geliştirilmeye çalışılmıştır. Türkistan'da Batı düşüncesi temelinde millî devletler oluşturma sürecini başlatan Bolşevikler ulus-devletler kurmak istemişlerdir. Bu amaçla da ilk olarak Haziran 1920'de Türkistan'ızbekiya, Kırgızya ve Turkmeniya olarak üç parçaya ayırmak için karar almıştır. Bunların arasında Tacik ve Kırgız (Kara Kırgızlar) unsurlar veya devletler yoktur. Daha sonraki dönemde ise, bölge Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan olmak üzere beşe bölünmüştür (Kafkasyal: 39). Coğrafya olarak birbirlerine uzak olan Türklerin aralarındaki ilişki bölgeler arası göçler, ticaret ve eğitim gibi konular ile sınırlı kalmıştır. Türkistan halklarının etnik bilincini önlemek amacıyla gerçekleştirilen bu hareket

Rus olmayan bütün ulusların emilimi ile sonuçlanacak bir planın ilk aşaması olarak görülmüştür (Ramet: 79; Devlet: 95).

Türkistan milli birliğini bozmak amacıyla hareket eden Lenin, bu doğrultuda Türklerin dil, din, örf ve adetlerini bozarak onları tam anlamıyla Ruslaştırmak için gizli ve büyük bir girişim içerisine girmiştir. Bu noktada Lenin ve arkadaşlarının gerçek niyetlerini ortaya koyan Şubat 1919 yılında toplanan Moskova kongresi önem taşımaktadır (Gündüz:4; Yalçinkaya: 68). Türkistan Türklerini Sovyetleştirme doğrultusunda bir politika uygulayan Rusya, kültürel ve iktisadi politikaların yanısıra dini açıdan da önemli girişimlerde bulunmuştur. Türkistan'daki Rus idaresi çeşitli değişikliklere yol açmış olmakla birlikte Çarlık yönetimi idaresinde toplumun İslami yapısına etkileri sınırlı olmuştur. Çarlık Rusya, öncelikli olarak bölgenin ekonomik ve politik kontrolünü sağlamak üzerinde yoğunlaşmış bu sebeple İslam'a karşı kayıtsız kalmıştır. Bu sebeple Bolşevik devrimi öncesinde dini anlamda çok fazla değişiklik olmamıştır (Dickens, 1990: 11). Bu dönemde Rusya, en fazla Müslümanın bulunduğu ülkelerden biri olmakla birlikte Ülkede dinî kuruluş sayısı 24.321 olup, 26.379 adet de câmi bulunmaktadır (Gündüz:7). Monteil bu sayının 26000 cami ve 45000 din görevlisi şeklinde olduğunu, bunların dışında özel ibadet yerlerinin bulunduğunu, inananların ibadet etmek üzere aralarından birinin evinde toplandıklarını belirtmiştir (Monteil, 1992: 194). Ancak bundan sonraki dönemlerde Marksist- Leninist felsefesinin bir gereği olarak başta camiler olmak üzere dini yapılar yok edilmeye başlanmıştır. Bu hareketin sonucunda Türkistan'da 1942'ye gelindiğinde 26.379 camiden sadece 1.342 caminin ibadete açık kalması hareketin boyutunu göstermektedir. 1960'larda ise cami sayısının birkaç yüze kadar indiği bilinmektedir (Gündüz: 7). Din ile mücadeleyi ilk hedef olarak gören Bolşevikler özellikle İslâmî eğitim kurumlarını kaldırma işini "Birinci Beş Yıllık Plan" (1928-32) döneminde büyük ölçüde tamamlamışlardır. Bu dönemde Komünistlerin İslam ve diğer dinler ile mücadele amacıyla kurmuş oldukları "cengaver ateistler derneği" ibadet yerlerine ve ibadet edenlere karşı geniş bir eylem kampanyası başlatmıştır (Derin, 2006: 9). Dini ibadet yerlerinin yanısıra dini eğitimi de yok etmek isteyen Sovyet rejimi tarafından camilerin yanında yer alan medreseler kapatılmıştır. Dini yok etmek adına yapılan bu faaliyetler üst düzey Sovyet idarecileri tarafından destek görünürken din karşıtı propagandayı güçlendirmek için Yükseköğretim kuruluşlarından uzman kişiler ateizm üzerine makale ve broşürler hazırlayarak konuşmalar gerçekleştirmişlerdir. İslamiyet'e büyük zarar veren bu girişimlerin yanı sıra Kuran'ın okunması ve ibadetin yapılması

....
için kullanılan dilin Arapça olması ile birlikte 1928 ve 1945 yılları arasında İslamî eğitim tamamen ortadan kalkmıştır (Tombak: 364).

Sovyetlerin İslamiyet'e ve İslamiyet'in devam ve kalıcılığını sağlayacak kurumlara yönelik saldırılarının temelinde hem ideolojik hem de pragmatik sebepler yer almaktadır. İdeolojik açıdan İslamiyet'in laik, ferdiyetçi, rasyonel, sanayileşmiş, modern sosyalist hayatın ihtiyaçlarıyla ters düştüğünü savunmuşlar ve İslamiyet'e karşı çıkmışlardır. Pragmatik açıdan ise İslamiyet, Türkistan'daki halkın fikri ve mani açıdan birlikteliğini sağlarken Müslüman liderler, sufiler ve ulemalar Sovyet hâkimiyetine karşı merkezlik yapabilecek bir güç kaynağı olarak görülmüşlerdir. Bu sebeple de İslamiyet, Sovyet rejimi tarafından sistemli ve düzenli bir şekilde gerçekleştirilen saldırılara hedef olmuştur (Shahran,: 6). Rusya'nın asimile politikasının temelini "böl- parçala-yönet" stratejisi yerleştirilmiş ve bu plan doğrultusunda Müslümanların her alanda birlikte hareket etmelerini engellemeye yönelik çeşitli girişimlerde bulunulmuştur.

1924 yılında Sovyet kanunlarında dinle ilgili çeşitli stratejiler belirlenerek dini kuruluşların ortadan kaldırılması için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Devletin din üzerinde kontrolünü sağlamak amacıyla en az yirmi üyesi olan "dvatsatki" adında Sovyet Rusya'sında dini yerel idarelere bildirmek suretiyle çeşitli ibadet yerleri kiralarak burada çalışacak din görevlilerinin de resmi makamlarca tescil edilmesi görevini de sürdürmüşlerdir. İslam dinini rejime karşı bir tehdit olarak algılayan Sovyet rejimi, İslam dinini yok etmeye yönelik bir strateji uygulamıştır. Bu siyaseti izleyen Rusya din adamlarını etkisiz hale getirmek, kadılık ve aksakallık makamındaki kişileri etkisiz kılmak amacıyla baskıcı bir siyaset uygulamıştır (Ziyayev, 2007: 343).

Çarlık Rusyası dönemine göre Sovyet yönetiminin Ruslaştırma politikaları daha da planlı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Sovyetler Birliğinin İslam'ı Müslümanların hayatından tamamen çıkarma yolundaki planının ilk aşamasında 30.000 civarında cami yıkılmış, emekçi ve işçi sınıfının dışındaki âlim, molla, din adamı, toprak ağası, dükkân sahibi vb. emekçi kesimden olmayan herkes basit suçlamalar ile ya öldürülmüş, ya da mal varlığına el koyup Sibiryaya sürgün edilmiştir. Dini eğitimin engellenmesi amacı ile camilerin yanında yer alan medreseler Sovyet yetkilileri tarafından kapatılmıştır. Sovyet politikasının bir diğer aşaması ise alfabe yapılan değişiklikler olmuştur. Bu noktada bölgenin geçmiş ile olan bağlarının koparılması açısından önemli bir unsur olarak görülen 1928'de Arap alfabesinin yerini öncelikle Latin Alfabesi sonrasında ise

Kiril alfabesinin alması şeklinde yeni düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Devrimden sonra Müslümanların alfabelerinde yapılan bu değişiklikler ile Sovyetler Birliği'nde yaşayan Müslüman halk İslam medeniyetlerinden tamamen uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. Kuran ve ibadet dili olarak kullanılan Arap alfabesi bu yöntemle İslam toplumuna unutturularak İslami eğitimin tamamen ortadan kaldırılması sağlanmıştır. Bunun sonucunda Arapça yazan, Latince öğrenen ve son olarak Kiril alfabesini kullanan üç farklı nesil ortaya çıkmış ve Sovyet rejimi bu üç kuşak arasında hem yazılı hem kültürel anlamda bir kopukluk yaratmayı başarmıştır (Yılmaz, 2014: 343).

Dine karşı yapılan asimile politikası sadece İslam Dini ile sınırlı kalmamış aynı zamanda Ortodoks Rus dini ve kurumlarını da hedef almıştır. Ancak bu tasfiye hareketinin başında bizzat Rusların bulunması sebebiyle Müslüman halka ve kurumlara yapılan baskı ve zulüm daha ağır bir şekilde hissedilmiştir. Bütün bunların yanında dine karşı yoğun bir propaganda uygulanmış Müslüman-Türk halkının kutsal kitabı olan Kur'an'ın hükümlerinin gerçek olmadığı açıklanarak "Allahsızlar Birliği" adı altında teşkilatlar meydana getirilmiştir. Sovyetler döneminde hükümetin gerçekleştirdiği dine karşı propaganda doğrultusunda tüm ülke çapında din eğitimi ve öğretimi oldukça azaltılmıştır. Sovyetler Birliği döneminde eğitim sistemi, "Sovyet İnsanı Yetiştirme" amacı doğrultusunda şekillendirilmiştir. Bu noktada hükümetin belirttiği özelliklere sahip, din ve milli geleneklerden uzaklaştırılmış, Komünizmi amaç edinen, devlete ve Sovyet ideolojisine bağlı kişiler yetiştirilmeye çalışılmıştır. Sovyet rejiminin genel eğitim ve ideolojik yapılanması bu gibi amaçlara hizmet etmiştir (Musahan: 229).

II. Dünya Savaşı ile birlikte ise Sovyetlerin İslam siyasetinde bir süreliğine değişiklik yapılarak geçici bir yumuşama dönemine girilmiştir. Bu doğrultuda SSCB'de resmi İslam'ın yönetimi dört dini yönetim birimi tarafından yürütölmeye başlanmıştır. Bunların en güçlüsü olan 1943'te Taşkent'te kurulan "Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Dini Yönetimi" adlı bu kurumun başında bulunan müftünün yetki alanı bütün Orta Asya cumhuriyetleri ve Kazakistan'ı kapsamakta olup, bütün SSCB Müslümanlarının en büyük otoritesi konumundaydı (Hayit: 248; Mandel: 396). Bu dini yönetimler Sovyet rejimi tarafından uluslararası politikada propaganda amaçlı kullanılarak rejimin dini özgürlüklere saygısının bir sembolü olarak gösterilmiştir. Ancak içerik olarak bu dini yönetimlerin komünizm ile İslam'ın bir şekilde uyuşabileceğini göstermek, dini inanç ve uygulamaları zayıflatmak gibi amaçlarla görevlendirildiği görölmüştür. Dini ibadetlerin kendi kontrollerindeki kayıtlı din adamları

....
tarafından yürütülmesine izin verilmiş, bu din adamlarının yetiştirilebilmesi için Buhara'daki Mir-Arab Medresesi ve Taşkent'teki İmam Buhari Enstitüsü olmak üzere iki kurum bulundurulmuştur. Hacca gidiş belli kişi sayısı ile sınırlandırılmıştır. Bu yumuşamaya karşın tarikatlar baskı altında tutularak, İslami okullar, türbeler, tekkeler ve camiler kapatılarak bu kurumlar başka amaçlar için kullanılmaya devam etmiştir (Yaman: 480).

Brejnev dönemi ile birlikte İslam siyasetinde bazı değişiklikler yapılarak Sovyet Müslümanlarının dış dünyadan tecritinden vaz geçildiği görülmüştür. Bu doğrultuda dış ülkelerden Müslümanların Sovyetler Birliği'ne gelebilmelerine olanak sağlanarak, başta Tatarlar olmak üzere Sovyet Müslümanları, özellikle Sovyetlerin Afganistan'a girmeleri sonrasında ise çeşitli, siyasi ve idari kadrolara gelmeleri sağlanmıştır. Ayrıca Sovyetlerdeki dört dinsel yönetim biriminin Sovyet hükümeti tarafından dış politik amaçlarla kullanılması da gündeme geldi. Bu durum Sovyetlerin genel din politikalarından sapmalara da yol açtı ve din konusunda geçici olarak da olsa bazı ödünlerin verilmesine neden oldu. Ancak 1980'lerle birlikte yaşanan çeşitli gelişmelerle Sovyet yönetimi yeniden din karşıtı politikalara yönelmiştir. Sovyet rejimi tarafından 1925 yılında Taşkent, Semerkand ve Fergana'da başlayan ulusallaşma hareketi, 1929 yılında Afgan sınırı boyunca Tacikistan'da tamamlanmıştır. Sovyetlerin uyguladığı baskıcı politikanın sonucunda çeşitli milli ayaklanmalar meydana gelmişse de durum değişmemiştir. "İç savaş sonrası Sovyet rejiminin ilk yıllarından 1930'lu yılların başına kadar milli-dini özellikler taşıyan ve Basmacı hareketi olarak bilinen direniş uygulanan sosyo-ekonomik program ve üstün Sovyet askeri gücü karşısında başarıya ulaşamamıştır"(Yaman: 480). "Türkistan Türkistanlılarındır. Türkistan'ı Rusya'dan kurtarmak gerekir. Müstebitlerden arınmış bir Türkistan" parolası ile hareket eden Basmacılar Sovyet Rusya tarafından sömürgeci sınıfın üstünlüğünü yeniden sağlamak isteyen bir haydutluk faaliyeti olarak değerlendirilmiştir (Hayit: 2004: 277)

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Sovyet rejimi, izlediği asimile politikası ile dini yok ettiği ve gündelik yaşamdaki rolünü azalttığı şeklindeki düşüncüyü savunmasına rağmen İslam dini, dini ve ulusal gelenekler halk tarafından yaşatılmaya devam etmiştir. Bu noktada sufi tarikatları önemli rol oynamış olup Sufilik, Sovyet döneminde Türkistan'da kısıtlanan geleneksel dinsel ve kültürel

yaşamın sürdürülmesinde oldukça etkili olmuştur. İslam'ın korunması ve sürdürülmesi için büyük çaba gösteren Sufi tarikatları resmi olmayan İslami akımlar sağlamışlardır. İslâm'ın ayakta kalmasında büyük rol oynayan Sufi tarikatları sayesinde Müslümanlar evlerinde medreseleri işletmeye devam etmişler, gizlice türbeleri ve kutsal yerleri ziyareti sürdürmüşlerdir. Sovyetlerin son dönemlerinde de halkın İslam'a bağlılığı Sovyet dönemi yöneticilerince de parti kongreleri ve farklı toplantılarda dile getirilmiştir. Bu bağlamda Broxup tarafından dinsel ziyaretgâhların canlanması ve halkın giderek artan ilgisi, hastalıkların tedavisinde din adamlarının tercih edilmesinde yaşanan artış, yasadışı dinsel mekânlarda artış gibi pek çok örnek de verilmektedir. Yazar o dönemde Sovyet yazarların Sufilikten potansiyel bir siyasal muhalefet olarak söz ettiklerini de eklemektedir (Derin, 2006: 14). Diğer yandan 70 yıl süren Sovyet yönetimi Türkistan'da İslamiyet'e büyük zarar vermiş ve bağımsızlık dönemine geldiğinde Türkistan halkının İslami konularda bilgisinin yetersiz kalmasına sebep olmuştur. Kısacası Ruslar, bütün Orta Asya'da din hakkında derin bir cehalet yaratmak için her türlü girişimde bulunmuşlar ve bu amaçlarına kısmende olsa ulaşmışlardır. Diğer yandan Sovyet yönetimi insanların İslâmî kimliğini yok edememiştir. Dini ve ulusal gelenekler 120 yıl süren Rus hâkimiyetinin insanların düşünüş ve davranışlarında değişiklik yaratmakla birlikte toplumun temel değer ve inançlarına etki edemediği görülmüştür (Shahrani: 6). Alexandere Bennigsen "İslam in the Soviet Union" adlı çalışmasında Sovyetler Birliği'ndeki Müslümanların kendi kültür ve milli kimliklerine olan bağlılıklarını dile getirerek ihtilal sonrasında da İslamiyet'in Sovyet Müslümanları arasında varlığını güçlendirerek sürdürdüğünü belirtmiştir (Benningsen ve Quelquejay, 1967: 9).

İslamiyet hiçbir zaman Ortodoks kilisesi gibi kilise kurumsallaşmamıştır. Nitekim cami Müslümanlar için hiçbir zaman dinsel bir kurum olma özelliği de taşımamıştır. Böylece Ekim Devrim'inden itibaren uygulanan dinsizlik politikası tam anlamıyla başarıya ulaşamamıştır. Bu başarısızlıkta İslam'ın toplumsal ve siyasal unsurları içermesinin yanısıra İslam dininin insan üzerindeki manevi etkisi de önemli bir rol oynamıştır. Dolayısıyla İslamiyet ve İslamiyet'in tesiri ile mücadele etmek oldukça zor olmuştur. Örneğin Rusya'da her 10.000 ila 12.000 Hıristiyan kişiye bir kilise düşerken her 100 ila 700 Müslüman'a bir cami düşmektedir. Her cami aynı zamanda molla, yardımcısı ve müezzinden oluşmaktadır. Yine Müslüman din adamlarının gücü, onların Müslüman nüfusu içindeki toplumsal ve siyasal konumu ile ilgili olup örneğin molla hem dinsel önder, öğretmen, yönetici, yargıç ve

hem de zaman zaman hekim olarak görev yapmıştır. Bununla beraber Müslüman din adamlarının göreve seçilerek göreve gelmeleri de halk içerisinde etkili bir konum elde etmelerinde önemli bir rol oynamıştır. Bu noktada Sovyet Rusya hükümetleri, İslam dinine karşı uyguladıkları baskı politikasının başarıya ulaşmadığını ve İslam toplumlarının büyük bir kesiminin Doğu Avrupa kültürünün mirasçısı olmayı kabul etmediklerini görmüştür. Bu süreç içinde, Müslüman erkek çocuklarının sünnet edilmeye devam edilmesi, Şeker Bayramı kutlamalarının yapılması, resmi nikâhın yanı sıra dini nikâhın kıyılması ve yine toplumun büyük bir kesiminin Müslüman mezarlarını tercih edip İslami bir şekilde cenaze törenleri uygulaması, İslam dininin yok edilemediğinin en büyük delili olmuştur (Tombak: 362; Braker, 1984: 7).

1980'lerle birlikte ise Orta Asya'da bir İslami canlanma söz konusu olmuş olup Akiner'e göre bunun birbiriyle bağlantılı iki nedeni bulunmaktaydı. Birinci neden bölgede özellikle Fergana Vadisi kökenli dini önderlerin öncülüğünde ortaya çıkan canlanmacı harekettir. Diğer bir neden ise İslam'a karşı resmi politikaların değişmesiydi. Bu politika değişikliğinde İran ve Afganistan'daki gelişmelerin bölgeyi etkileme olasılığı, yaşanan ekonomik krizde dinin yardımına ihtiyaç duyulması gibi unsurlar etkili olmuştur. Bu gelişmeler sonucunda dinsel alanda Sovyet yönetiminin baskı politikalarını bıraktığı ve bunun etkisiyle de dinin gerek resmi gerek gayri resmi örgütlenmeler aracılığıyla Türkistan'daki etkisinin arttığı görülmüştür. Bu gelişmeleri ise SSCB'nin dağılması ve Sovyet cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmaları izlemiştir (Yaman: 480-481). Ancak diğer yandan Sovyet politikası Müslüman halkın düşüncelerinde çeşitli değişikliklere yol açmış ve kendi değerlerinden kuşku duymalarına sebep olmuştur. Bir zamanlar, dünyanın en büyük âlimlerini, fikir adamlarını ve sanatkârlarını yetiştiren Orta Asya halkları bu değerlerin kendisini karanlığa sürüklediğine inandırılmaya çalışılmıştır (Kafkasyalı: 41- 42). Sovyetler Birliği'nin dağılmaya başlaması ve din üzerindeki baskıların azalması ile birlikte din uleması bilim adamları, aydınlar ve siyasetçilerden bir kısmı dinin gerekliliği ve yeri hakkında görüşlerini belirtmeye başlamışlardır. Uzun bir süre ateizmin etkisi altında kalan toplulukların bir kısmı dini kabul etme ve yeni dönemde ona farklı bir yer vermeyi istemişlerse de bu mücadelede istedikleri başarıyı elde edemedikleri görülmektedir (Erşahin, 1997: 25- 26).

Sonuç olarak, gerek Çarlık Rusya gerekse Sovyet Rusya döneminde Müslümanlara karşı uygulanan politikada farklılıklar bulunmakla birlikte her iki dönemde de Müslümanların dini inançları ve manevi birliktelikleri

Rusya'nın bölgedeki varlığı için bir tehdit olarak görülmüştür. Bölgede kalıcı olarak yerleşmek isteyen Rusya, nüfus bakımından kendisinden üstün olan bir bölgede kontrolü sağlama noktasında çeşitli stratejiler uygulamıştır. Bu noktada Sovyet Rusyası başlangıçtaki politikasında dinin toplum üzerindeki etkisini kendi lehine kullanmak istemiş ve hâkimiyetini sağlamlaştıran kadar geçen süreçte Müslümanlara karşı daha esnek bir tutum sergilemiştir. Ancak bu tutumun istenilen başarıyı sağlamaması üzerine politikasında önemli değişiklikler yapmıştır. Dine karşı uygulanan baskıcı politika, Müslümanlara her ne kadar zarar vermişse de dini maneviyatı yok edememiş, dolayısıyla Sovyet politikası tam anlamıyla bir başarı sağlayamamıştır.

KAYNAKÇA:

- BENNINGSEN A.- QUELQUEJAY, C. (1981). *Sultan Galiyev ve Sovyet Müslümanları*, Hür Yayın, İstanbul.
- BRAKER, H. (1984). *İslamiyet Sorununun Sovyetlerin İç ve Dış Politikasındaki Yeri*, Çev. Yuluğ Tekin Kurat, Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- BROXUP, M. (1987), "Islam In Central Asia Since Gorbachev", *Asian Affairs*, 18/3, ss. 283- 293.
- DERİN, S. (2006), "Tasavvufun Orta Asya'da Yakın Geçmişteki Rolü: Kırgızistan Örneği", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S.16, ss. 7- 39.
- DOĞAN, O. (2011), "Çarlık Rusya'nın Uyguladığı İstila ve Asimile Siyasetine Karşı Başkırtların Çıkarttığı İsyanlar (XVII. Yüzyılın İkinci Yarısı ve XVIII. Yüzyıl)" *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, ss.117-135.
- DOĞAN, O.- ERDOĞAN A. (2017). *Batı Türkistan Hanlıkları (Kuruluştan Yıkılışa)*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- ERDEM, Demirhan F. (2011), "Mazlumların Kuramcısı Ve Stratejisti: Sultan Galiyev", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı. 28, ss. 85-113.

- ERDOĞAN, A. (2013), İngiliz Kaynakları ve Seyahatnamelere Göre XIX. Yüzyılda Türkistan (Orta Asya) Şehirlerinin (Buhara, Hive, Taşkent, Hokand, Semerkand) Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Durumu, KSÜ, Sos. Bilimler Enst., Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş.
- ERŞAHİN, S. (1998), “Bağımsızlık Sonrasında Türkistan Cumhuriyetlerinde Dini Yapılanma”, Türk Dünyasının Dini Meseleleri (Kutlu Doğum Haftası: 1997), Yayına Hazırlayan Dr. Ömer Turan, Türkiye Diyanet VAKFI Yayınları / 266.
- Gotthard Jaeschke - Münster-W., “1919-1939 Yılları Arasındaki Türk-Rus Yakınlaşması Hakkında Bir İnceleme (Atatürk Dönemi Sovyet Politikası Hakkında)”, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi, Sayı.19, ss.159- 177.
- GÖKÇE, M. (2007). *Sovyet Öncesinden Günümüze Hazar Ve Çevresinin Durumu*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.
- GÖKGÖZ, Saime S. (2004), “Sultan Galiyev ve 1917-1923 Milliyetler Siyaseti”, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 1/1, ss.64- 74.
- GÜNDÜZ, A. (2005), “1917 Bolşevik İhtilâlinin Türk Dünyasındaki Yansımaları”, Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi, Cilt 6, Sayı 1, ss.1-12.
- HAYİT, B. (1987). *Sovyetler Birliğinde Türklüğün ve İslam’ın Bazı Meseleleri*, İstanbul.
- HAYİT, B. (2004). *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- HEİNZİG, D. (1983), “Russia and the Soviet Union in Asia: Aspects of Colonialism and Expansionism”, Contemporary Southeast Asia, Vol. 4, No. 4, ss.417- 450.

- HOSTLER, Charles W., “The Turks and Soviet Central Asia”, *Middle East Journal*, Vol. 12, No. 3, 1958, ss. 261- 269.
- KAFKASYALI, Muhammet S. (2012), “Tanrısız Bir Düzen Kurgusu: Uluslar Arası İlişkiler ve Orta Asya’ya Yansıması, Orta Asya’da İslam, Cilt: I, Ankara, ss.1-51.
- KELLEY, Robert F. (1924), “The Territorial Organization of the Soviet Power, 1924”, *Geographical Review*, Vol. 14, No. 4, ss.614- 621.
- KHALID, A. (1996), “Tashkent 1917: Muslim Politics in Revolutionary Turkestan”, *Slavic Review*, Vol. 55, No. 2, ss.270-296.
- MANDEL, William M. (1942), “Soviet Central Asia”, *Pacific Affairs*, Vol. 15, No. 4, ss.389- 409.
- MİKAYILBEYLİ, N. (2016), “Rusya Federasyonu’nun Dış Politikasında İslam Dünyası ve İslam İşbirliği Örgütü ile İlişkiler”, *Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Türk Dünyası İşletme Fakültesi, Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, Bakü, 106s.*
- MONTEİL, V. (1992). *Sovyet Müslümanları*, (Çvr. Mete Cendereli) İstanbul.
- MUSAHAN, Ali Y. (2015), “Sovyet Rejiminin Müslümanlar Üzerindeki İnanç, Ahlak ve Aile Politikası ”, *İLTED*, Erzurum 2, Sayı: 44, ss. 227-246.
- RAMET, P., “Migration and Nationality Policy in Soviet Central Asia”, *Humboldt Journal of Social Relations*, Vol. 6, No. 1, ss.79-101.
- SANDER, O. (1989). *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e*, İmge Kitabevi Yayınları, 1989, 423s.
- SHAHRANİ, N., “Orta Asya ve Sovyetler Dönemi Uygulamalarını Sorgulama”, (Çev. Vildan Serin), *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S.6.
- SHIGABDINOV, R. N. (2007), “Islamic Socialism in Turkestan At The Beginning Of The 20 Th Century (Supporters Of The Idea

And Bolsheviks' Temptation)", *Oriente Moderno, Nuova serie, Anno 87, Nr. 1, Studies On Central Asia*.

- SOMUNCUOĞLU, B. T. (2014), "Çarlık Rusyası Dönemi Türkistanı'nda İslam Ve Modernleşme", *Tsa / Yıl: 18 S: 2*, ss. 227- 240.
- TABAK, F. (2011), "20. Yüzyıl Sovyet Rusya'sında Din, İslamiyet ve Nüfus Üzerine Bir Değerlendirme", *History Studies Volume 3/2*, ss. 360- 370.
- TÜRKOĞLU, İ. (2008), "Rusya", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt.35*, ss.265- 266.
- YALÇINKAYA, A. (2006). *Sömürgecilik, Pan- İslamizm ışığında Türkistan, 1856'dan Günümüze*, Lalezar Kitabevi, Ankara.
- YAMAN, A. , *Sovyet Siyasi Tarihinde İslam Ve Ateizm Mücadelesi: Sovyet Dönemi Kazak, Özbek Ve Kırgız Ateizm Literatürünün Analizi, II. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi*, s. 478.
- YILMAZ, Mehmet Y. (2014), "İşgal Döneminde Türkistan'da Rus Dil Planlaması ve Cedid Hareketi" *The Journal of Academic Social Science Studies*, No: 29, ss. 339- 349.
- ZİYAYEV, H. (2007). *Türkistan'da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele*, çev: Ayhan Çelikbay, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.